

Säckpipan i Sverige

av Owe Ronström, 1982

Säckpipan i traditionen

På svenskt språkområde har säckpipor förekommit åtminstone sedan senmedeltiden.¹ Av allt att döma har flera typer av instrument existerat:

1. En eller flera typer är kända enbart från medeltida källor, främst ikonografiska. Dessa källor avbildar instrument med en spelpipa och en eller två borduner. I flera fall är bordunpiporna avsevärt längre än spelpipan.²
2. En eller flera typer har spelats fram till våra dagar bland svensktalande i Estland och på de baltiska öarna. En av dessa typer har stor säck och bordunpipan är avsevärt längre än spelpipan. En annan typ är betydligt mindre, bordunpipa och spelpipa är av ungefär samma längd. Musiken som spelas på dessa säckpipor röjer en påverkan från svensk dansmusik. Ett samband mellan dessa östliga säckpipor och de som använts i Sverige kan inte uteslutas.³ Såväl instrumenten som musiken är förhållandevis väl dokumenterade av forskare under 1800- och 1900-talen.⁴
3. Från nyare tid i Sverige är säckpipan känd framför allt från västra Dalarna. Samtliga bevarade äldre säckpipor anses härstamma från denna trakt. Ett fåtal skriftliga källor pekar på existensen av instrumentet också i andra landskap, Värmland, Södermanland, Småland. I Dalarna spelades instrumentet i tradition ännu in i vårt sekel.⁵

Samtliga dessa typer torde ha varit av den s.k. östeuropeiska typen,⁶ med säck av hud eller mage från ko, ox, söl, får, get osv., en inblåsningsspipa (munstycke, på Rågöarna kallad "mundocka"), en spelpipa och en eller flera bordunpipor. Såväl spelpipa som bordunpipa har varit cylindriska och försedda med enkla rörblad av vass.

Under 1700-talet växte i Sverige en ny instrumentalmusik fram. Dansmusiken fick drag från 1600- och 1700-talens konstmusikstilar. De gamla borduninstrumenten med sträv och skarp ton ersattes med nyare, med större omfång och klarare och rundare ton. Säckpipan, vevliran, nyckelharpan ersattes av fiol och klarinett. Borduninstrumenten levde kvar i utpräglade reliktområden, som Dalarna och de Baltiska öarna. På Rågöarna ersattes säckpipan under 1800-talets slut av dragspelet.

---

¹ Rehnberg 1943, ss 7-8

² Se Rehnberg 1943, ss 7-18; fig 1-10 ss 61-63

³ Tönurist 1976, ss 47-52

⁴ Om säckpipan i Baltikum se Rehnberg 1943, ss 21-25, fig 11-17 ss 64-65. Tönurist 1976, Andersson 1933 och 1961, Söderbäck 1929 och 1940.

⁵ Denna typ av säckpipa behandlas utförligt i Rehnberg 1943.

⁶ Baines 1960, ss 69-92

Ett tiotal svenska säckpipor finns bevarade, de flesta kan förmodas ha tillverkas under 1800-talet.⁷ De består samtliga av en säck, inblåsningsspipa, spelpipa och bordunpipa. I flera fall finns en ”blindpipa” intill bordunpipan.

Säcken är sydd av berett kalvskinn eller liknande och är förhållandevis liten, längden håller sig kring 30-40 cm och bredden 20-25 cm. Skarvarna är ofta förstärkta av ett smalt läderband. Samtliga säckar har en form som anknyter till en kalvmage. Piporna är fästa i säcken med hjälp av särskilda trähylsor som knutits fast med en tråd eller spikats med nubb.

Inblåsningsspipan är vanligen 15-20 cm lång, i den inre änden finns en backventil i form av en skinnlapp.

Spelpipan är vanligen mellan 20 och 25 cm och har 6 fingerhål och ett tumhål. Kring varje hål har en försänkning gjorts för att underlätta täckandet av hålen. I flera fall är det tydligt att försänkningarna gjorts för att passa en fingersättning med vänster hand närmast säcken. Fingerhålen har antingen borrats eller bränts ur. Synbarligen har hålen placerats på samma avstånd från varandra, varefter en del hål tagits upp i avsikt att förändra den erhållna skalan. Särskilda avstämningshål finns på flera spelpipor vid pipans mynning. På ett av instrumenten finns 10 sådana hål, varav 3 är igenpluggade med trästickor.⁸ Hålen är avsedda att underlätta stämningen av den lägsta tonen (som ofta är den svåraste att få ren) men också för att ge lägsta tonen någorlunda samma klang som de övriga.

Bordunpipan är mellan 20 och 30 cm och vanligtvis framställd ur ett stycke. (Något enstaka fynd tyder på att de också kan ha förekommit delbara bordunpipor.⁹) Även på bordunpiporna finns avstämningshål nära mynningen. De blindpipor som finns på instrumenten från Venjans socken förmodas vara antingen en efterbildning av utländska instrument med två borduner, eller en rest av en säckpipetyp med två olika stämde borduner. Då blindpipan är kortare än bordunen bör den i så fall ha varit den högre stämde. Då samtliga säckpipor med blindpipa härstammar från samma socken kan det emellertid inte uteslutas att det rör sig om en lokal egenhet som inte representerar mer än en eller ett par byggare/spelmäns uppfattningar om instrumentet. Pipor och fästhyllor är för det mesta svarvade eller skurna i björk, någon gång i furu.

Som ljugalstrare användes vass. Det bästa materialet erhöles från den del av vassen som växt under vattenytan. I vassröret skars upp en tunga. Man stämde med en tunn tråd av linne eller ett hårstrå som lades under tungan, samt genom att knyta en tråd runt röret vid tungans nedre del. Genom att skjuta denna tråd upp eller ner förkortades eller förlängdes röret och tonen kunde fås att stiga eller sjunka. Detsamma gäller för tråden som lades under tungan. De enstaka bevarade vassrören är i övrigt lite bearbetade och är primitivt gjorda i jämförelse med den omsorg som läggs på rören i t ex Sydösteuropa och på de Brittiska öarna (se bild t. h).¹⁰

---

⁷ Rehnberg 1943, ss 38-39, 54-57

⁸ Instrumentet finns på Nordiska Museet, inv nr 93 562. Se bild i Rehnberg 1943, s 72.

⁹ Instrumentet finns på Nordiska Museet, inv nr 15 640. Se bild i Rehnberg 1943, s 75.

¹⁰ Sammanfattningen av de bevarade säckpipornas utseende är baserad på Rehnberg 1943.

Hur den svenska säckpipan var stämd, vilken spelteknik som användes, vilka låtar som spelades och i vilka sammanhang den användes är mycket lite känt. Äldre svensk folkmusik (särskilt de gamla dalalåtarna) är ofta baserad på en mollskala: tonen a är den tonala basen. Ofta saknas sexten i skalan, fiss.¹¹

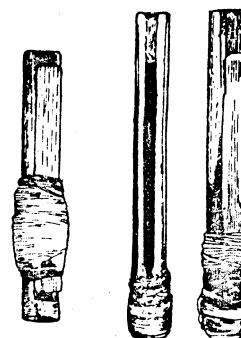
Denna skala som också återfinns på folkliga flöjter i Dalarna, kännetecknas av att septiman (giss) och tersen (c) ofta utsätts för variation, så att i praktiken flera olika stora intervall förekommer, på olika ställen i en musikalisk fras.

I en kadens utförs ofta den stora septiman medvetet lågt, medan den som förbipasseringston kan vara ren. Tersen kan vara liten, stor eller någonstans mittemellan beroende på vilken funktion den fyller i en fras. De bevarade instrumenten, liksom de fåtaliga uppteckningar som gjorts efter säckpipespelmän, antyder att instrumenten varit avsedda att intonas just efter den ovan beskrivna skalan. I uppteckningarna återfinns också ibland en vacklande ters; ibland noterad som stor (ciss) och ibland som liten (c) i en och samma melodi.¹² Bordunen bör ha varit stämd i unison med melodipipans lägsta ton, här e, i något fall möjligen i a, oktaven under grundtonen.

Den bevarade repertoaren utgörs av långdanser, polskor, gånglåtar och visor.¹³ Det finns inget som tyder på att det skulle funnits någon speciell säckpiperepertoar, man har på instrumentet spelat ceremoniell musik och dansmusik som även kunnat utföras på andra instrument. Säckpipan har använts på bröllop och begravningar, på danser, i spetsen för marscherande dalfolk, på arbetsvandring eller på väg till regementsövningar, danser osv. I senare tid har utövarna varit få, överhuvudtaget syns säckpipan aldrig nått samma popularitet som fiolen.

De mest bemärkta säckpipespelmännen i Dalarna under 1800-talet synes ha varit Nergårds Lars ("Björskött'n") bosatt i Leksands socken och som vandrande omkring och spelade i flera socknar i Västerdalarna; den indelte soldaten Rännare från Floda; Gucku Olof Olsson från Nås, även han soldat. Gucku Olof spelade ofta tillsammans med fiolspelmän, en av de få notiser som finns om att andra instrument använts tillsammans med säckpipan. Även klarinett nämns tillsammans med säckpipa. I Järna levde Gudmunds Lars Andersson, vars son Gudmunds Nils Larsson (1892-1949?) lärde sig spela något på säckpipa av sin far och som

Rörblad

¹¹ Ling 1964, s50

¹² Se t ex Forsslund 1926, II:7, Nås, s 39 ex 4.

¹³ Uppteckningar efter säckpipespelmän finns bl.a. Forsslund o.a.a. ss 38-40. Svenska Låtar, Dalarna, 4, s 191. Se även Turesson 1969, ss 228-234.

var den siste kände traditionsbäraren i Sverige.¹⁴ Även från Värmland finns säckpipespelmän kända till namnet.¹⁵

Säckpipan återupplivas

1943 utkom Mats Rehnbergs licentiatavhandling ”Säckpipan i Sverige”. I avhandlingen behandlas *instrumentet* säckpipa. Musiken på säckpipan behandlas kortfattat, spelteknik och musikaliska möjligheter nästan inte alls.

Musikpedagogen och spelmannen Ture Gudmundsson (1908-1979) bördig från Leksand i Dalarna, men verksam i Stockholm, började på 1940-talet samla material för att kunna rekonstruera en spelbar säckpipa. Säkert var Rehnbergs bok en inspirationskälla. Farbrodern Carl Gudmundsson hade tecknat ner flera melodier efter säckpiparen Nergårds Lars (”Björskött’n”) och hade även en säckpipa, vilken Ture antar skulle kunna vara just Björskött’ns instrument. Ture Gudmundsson sökte upp Gudmunds Nils Larsson i Järna vid ett flertal tillfällen för att närmare kunna studera hans instrument och spelsätt. Tyvärr kunde inte Gudmunds Nils lämna några mer detaljerade informationer om rörbladstillverkning, stämning o.s.v. Han kunde spela något på sin pipa, men han var i övrigt musikaliskt obevandrad och aldrig någon spelman i egentlig bemärkelse. Ture Gudmundsson byggde sig ett instrument efter modell av den hos farbrodern bevarade säckpipan. Han studerade också de på Nordiska Museet i Stockholm förvarade säckpiporna och fick till slut fram ett någorlunda spelbart instrument. Med utgångspunkt i de uppvecklade säckpipelåtarna stämde melodipipan i en skala med stor, eller nästintill stor ters. Lägsta tonen på pipan var en stor inledningston till grundtonen som alltså var andra ton. Omfånget var en oktav + inledningston och bordunen lades på kvinten i skalan. Säcken gjordes av getskinn. Spel- och bordunpipor täljdes och hålen brändes ur. Gudmunds Nils ansåg att denna nykonstruktion lät ”riktigt”, men att den hade lägre tonläge och större säck än vad han kunde minnas från andra säckpipor.¹⁶

Med denna säckpipa spelade Ture Gudmundsson in två låtar för Sveriges Radio 1949, visa och brudmarsch efter Nergårds Lars. Han lade ner ett stort arbete för att skapa en spelbar säckpipa men lade senare instrumentet åt sidan, resultatet motsvarade inte det nedlagda arbetet. Hans instrument var ganska enkelt byggt och av inspelningen att döma lyckades han inte komma över svårigheterna med att reglera trycket och att hålla det jämt. Tekniken är i de två låtarna genomgående enkel, hämtad från flöjtinstrument, tonerna är inte ornamenterade. Inspelningarna får ses som mindre lyckade och bör inte användas som källmaterial i en undersökning om säckpipespel i Sverige.¹⁷

---

¹⁴ Uppgifterna om spelmännen hämtade från Rehnberg 1943, ss 42-45.

¹⁵ Turesson 1969, ss 228-234

¹⁶ Uppgifterna hämtade i en intervju med Ture Gudmundsson gjord den 2 feb 1978 av Christina Mattsson och Matts Arnberg, Sveriges Radio

¹⁷ Inspelningarna gavs ut på skiva 1949, SR RA 124, och finns att avlyssna på Sveriges Radio, arkivband M 189.

Norrköpingsspelmannen och juristen Henry Höög (f. 1946) har sysslat med säckpipor sedan slutet av 1950-talet. Han har byggt ett tiotal instrument med utgångspunkt från en säckpipa från Mockfjärd¹⁸ och ett instrument förvarat på Musikmuseet i Stockholm. Säcken sys av kalvskinn, spel- och bordunpipor svarvas i lönn eller syren. Bordunen har tidigare tillverkats i ett stycke, men nu har Henry börjat göra delbara borduner. Spelpipans fingerhål hor borrats ur, med en skala hämtad från den på Musikmuseet förvarade säckpipan. Omfånget är en oktav, lägsta tonen, som klingar i unison med bordunen, ligger mellan e^1 och e^1 .

Musikern och instrumentbyggaren Åke Egevad (f. 1947) i Kristianstad har byggt ett tiotal säckpipor, alla olika varandra. Säckpiporna av dalamodell har lett omfång av en oktav, $e^1 - e^2$ med grundtonen på a^1 . Några av piporna har fått neutral ters, några har försetts med små fingerhål så att det genom att ta gaffelgrepp varit möjligt att få en kromatisk skala. Bordunen har stämts i e^1 , eller i a , på en modell finns båda dessa borduner. En mindre säckpipa med grundton på d^2 har också tillverkats. Ett unikt fynd av ett instrument, en hornpipa eller möjligen en spelpipa till en säckpipa, daterad till ca 1050,¹⁹ har fått bilda utgångspunkten för en säckpipa med 5 fingerhål, stämd i $ess^1 - Bb^1$, med neutral ters. Ytterligare modeller har tillverkats efter medeltida avbildningar av säckpipor och ur egen fantasi. Åke Egevad har genom sitt experimenterande med olika säckpipomodeller, stämningar och spelteknik väsentligen utvecklat kunskapen om äldre blåsinstrument i Sverige. Han har även, i samarbete med musikeologen Cajsa Lund, bidragit till att sprida denna kunskap på konserter, i skolor, utställningar, musikverkstäder.

Leif Eriksson (f. 1946) sågverksarbetare i Insjön, Dalarna, började tillverka säckpipor 1979. Med utgångspunkt från en säckpipa från Venjan²⁰ har Leif skapat instrument av god kvalitet. Melodipipan är en replik av Venjaninstrumentet, i övrigt har instrumentet lånat drag från flera andra bevarade säckpipor. Spelpipan har 6 fingerhål och ett tumhål, vilka bränts ur. Den har cylindrisk borrar. Omfånget är ca $e^1 - e^2$. Liksom allt annat trä i instrumentet är den svarvad i björk. Bordunpipan är delbar, en innovation som underlättar stämningen. Munstycket har en markerad bitring i övre änden och en backventil i form av en läderbit i den andra. Säcken är sydd i barkgarvat kalvskinn. Som tättningsmedel har använts honung, honung blandat med ullfett, avkok från hudar och ben och liknande. Melodipipan är avsedd att stämmas i en mollskala. Ett avstämningshål finns placerat på dess ena sida, nedanför det lägsta fingerhålet. Även bordunpipan är försedd med avstämningshål, 1-2 st. Leif Eriksson har gjort ett flertal säckpipor, en del till försäljning, vilket inneburit ett stort uppsving för intresset för den svenska säckpipan.²¹

Per Gudmundsson (f. 1955) från Falun är spelman och tandläkare med fioltradition från Österdalssocknarna. Sedan slutet av 1970-talet har han ägnat sig också åt säckpipor. Tillsammans med Leif Eriksson har han arbetat med att rekonstruera den dalska säckpipetraditionen. Hans repertoar består av låtar upptecknade efter säckpipespelmän, men också av

---

¹⁸ Instrumentet finns på Nordiska museet, inv nr 50 918

¹⁹ Se Wahlö 1975.

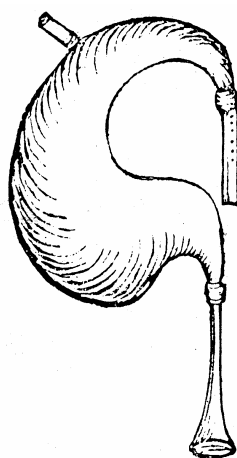
²⁰ Instrumentet finns på Dalarnas Museum, inv nr D61 (Nordiska Museets inv nr 17 316)

²¹ Se Ternhag 1980.

låtar ur sin fioltradition. Med sitt spel försöker Per nå fram till en stil som är traditionellt förankrad men idiomatiskt anpassad till säckpipans speciella möjligheter.

Källor och litteratur

- Andersson, N. 1922-26: Svenska Låtar. Dalarna I-IV. Stockholm
- Andersson, O. 1933: Folkmusiken i Svenskestland Nordisk Kultur XXV, Musik och musikinstrument ss 159-170.
- Andersson, O. 1961: Bröllopsmusik på säckpipa. Svensk tidsskrift för musikforskning. Vol 43, ss 17-36.
- Baines, A. 1960: Bagpipes. Pitt Rivers Museum, University of Oxford, Occasional papers on technology nr 9 1960.
- Berger, M. 1976: Om säckpipa. Östgötapolskan nr 1 1976, ss 10-11
- Dalarnas Spelmansförbund: Medlemsblad 1952 samt 1969
- Eriksson, Leif och Per Gudmundsson 1981: Säckpipan i Dalarna. Dalarnas museums småskrifter 25. Falun 1981
- Forsslund, Karl-Erik, 1919-39: Med Dalälven från källorna till havet. Stockholm.
- Kjellström B. 1980: "Harpor, lurar, nyckelgijgor... Kärngar, drängiar, bönder, pijgor" Om folkliga instrument. (Folkmusikboken red. Ling, Ramsten, Ternhag ss 158-211. Stockholm.
- Ling, Jan 1964: Svensk folkmusik. Stockholm.
- Nilsson, L. 1975: Exit svenska säckpipa – nu tar högländerna vid. Ord och ton nr 2 1975 ss 8-11
- Rehnberg, Mats 1943: Säckpipan i Sverige. Nordiska museet, Stockholm.
- Söderbäck, P 1929: Ett bröllop hos Rågösvenskarna. Svenska kulturbilder red. Erixon, Wallin, ss 161-184. Stockholm
- Söderbäck, P 1940: Rågöborna. Stockholm.
- Ternhag, Gunnar 1980: Tack vare Leif låter den svenska säckpipan! Spelmannen nr 3 1980.
- Tönorist, I. 1976: The Estonian Bagpipe. The Brussels museum of musical instruments, Bulletin, Vol VI – 1/2 ss 47-54
- Turesson, G. 1969: Värmländska kulturtraditioner. Bondeårets visor.
- Wahlö, C. 1975: Säckpipa i Lund? Kulturens i Lund årsbok 1975, ss 35-38.

Teckning av Linné: säckpipa använd
estnisk spelman på Fårö.